

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

26.

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏ ՍՍՀՍԿ վարդապետ

15րդ դարի հայ երաժշտութեան պատմութեան էջերում գծագրուում է երաժշտապետ Սահակ վարդապետի պայծառ կերպարը, որի մասին, սակայն, հայ երաժշտութեան պատմութեան մէջ մինչև օրս էլ դեռ որևէ տող չի արձանագրուած:

Իր երաժշտական պատրաստութեամբ և քաղցր ձայնով նա վայելիչ է իր ժամանակի ժողովրդի սէրն ու յարգանքը, միաժամանակ յայտնի է դարձել որպէս «կորովամիտ բանասէր» և լաւագոյն մանկավարժ: Ամբողջ հոգով նուիրուել է նա նոր սերնդի երաժշտական կրթութեանը և հայ ժողովրդին պարզեւել է գեղարուեստասէր պատանիներ ու երիտասարդներ: Նրա երախտագէտ աշակերտներից մէկն է վաստակաւոր գրիչ Աւետիք վարդապետը, որի 1416 թուականին գրած «Ժողովածու Մեկնութեան» ձեռագրի յիշատակարանում կարդում ենք. «... Այլև եղկելիս յամենայնի և թշուառացեալս ոգի, անարժանս և յետեալս յամենայնի Աւետիք ... գծող այսմ տառի ... աղաչեմ յիշել ի տէր զհոգեւոր հայրս իմ և զյոյժ երախտաւոր ուսուցիչս իմ զտէր Սահակ բանի սպասաւորս և զքաղցրածայն երաժիշտս ... ի թվականիս ՊԿԵ (865 + 551 = 1416)»:

Վաստակաւոր երաժշտապետի գործունէութեան զխաւոր վայրը հանդիսացել է Երզնկայից զէպի Արեւմուտք փոխած Կապոսի պատմական վանքը, որ եղել է իր ժամանակաշրջանի հայ մշակոյթի և երաժշտական ու գրչական արուեստների զարգացման մի զխաւոր կենտրոնը: Դեռ 1412 թուականին վաստակաւոր գրիչ Ռնստակէս Սերաստացին Աւագ վանքում գրած «Լուծմունք իմաստասիրական գրոց Յովհաննու Որոտնեցոյ» խորագրով ձեռագրի յիշատակարանում արձանագրում է Կապոսի վանքի անունը: Ահա գրչի սեղմ տողերը. «... Ո՛հ, զի Աստուածածնին կրեցի զթուղթս

ի յԱւագ վանքն և սուրբ Յակոբին՝ ի Կապոսիս կու գրեմ, սառնասառոյց ցրտութեամբ»:

Երաժշտապետ Սահակ վարդապետը Կապոսի մենաստանում ապրել է չի դառն և ի դժնեայ ժամանակին: Դա 1425 թուականն է, երբ Աւթման բէկն՝ տէրն Աւթայ, արչաւում է Եզնկի վրայ, հրդեհում է գիւղերն ու աւանները և աւերում է վանքերը: Նա հրդեհում է նաև հոչակաւոր Կապոսու վանքը: Անասելի ծանր դրութիւն է ստեղծում ժողովրդի համար: Ժամանակակից գրիչ Աւետիքը 1425 թուականին իր ստացած ձեռագրի «Աստուածաշունչ»-ի յիշատակարանում ժամանակի տխուր անցքերն արձանագրել է հետեւեալ բնորոշ տողերով. «... Տարտամս և տառապեալս ողուով Աւետիք աշակերտ բանի, ի Դարանաղեաց զաւտոէ, ի վաղուց հետէ փափագեալ ըզձայի այսմ վայելուչ ... Աստուածաշունչ հին և նոր կտակարանացս ... կամակցութեամբ և օժանդակութեամբ բազմերախտ հօրս իմոյ հոգեւորի տէր Սահակ կորովամիտ բանասիրի և երաժշտապետի ... տեսեալ զտեղնանս իմ առ այս անգին մարգարիտս՝ օգնական եղեալ յորդորեաց զմեզ ... Արդ, որք ժառանգէք զսա յետ մեր ... յիշման արժանի արարէք ի բարին: Մանաւանդ ... զուսուցիչն իմ զտէր Սահակ ... Եւ ստացաք զամենագով Աստուածաշունչս ի թուականիս հայոց ՊՁԴ (874 + 551 = 1425), ի դառն և ի դժնեայ ժամանակիս, զի մեծ պատուհաս պատահեցաւ Եկեղեցաց զաւտոխ ... եկն տէրն Աւթայ ի վերայ Եզնկիս, և ... հրդեհեաց զգեղաւանսն առհասարակ և զվանօրայս, ընդ որ և հոչակելի մենաստանս մեր Կապոսու վանքս հրդեհեալ աւերեցաւ: Եւ երեք ամ ի խտար պահեաց զքաղաքն, և առեալ ապա խաղաղացոյց, և խնամօքն Աստուծոյ սկիզբն եղև շինութեան զաւտոխս: Որ և մեք, ողորմութեամբն Աստուծոյ նորոգեցաք զսուրբ անապատս պայծառ շինուածով՝ առաւել քան զառաջինն»:

Թէ 1425 թուականից յետոյ երաժշտապետ Սահակ վարդապետը պատմական Կապոսի վանքում գեղարուեստական ի՞նչ գործունէութիւն է ունեցել, չմտնել է գրտնըւում նրա գերեզմանը, յայտնի չէ: Պարզ է միայն այն, որ նա 15րդ դարի նոր սերնդի և հայ երաժշտութեան զարգացման խընդրում ուշագրաւ գեր է կատարել:

27.

ԵՐԱԺԵՏԱՊԵՏ ՍԱՐԳԻՍ

Պատմական Կաթողի վանքի հպարտութիւնն ու պարծանքն է կազմում «քաջ երաժշտացեալ» Սարգիսը, որի յայտնութեան համար պարտական ենք իր լաւագոյն աշակերտ և վաստակաւոր գրիչ Գրիգորին, որ դեռ 1416 թուականին, Կաթողի մենաստանում, իր երաժշտացեալ ուսուցչի յորդորանքով, գրում է «Քարոզգիրք Գրիգորի Տաթևացւոյ» խորագրով ձեռագիրը, որի յիշատակարանն արժէքաւոր է կրկնակի տեսակէտից. նախ՝ յիշատակում է իր սիրելի արուեստագէտ ուսուցչի անունը, յետոյ, որպէս ականատես և ականջալուր, գծում է ժամանակի քաղաքական մօայլ գէպքերի պատկերը։ Ահա գրչի տուեալները. «Փա՛ռք . . . որոյ ողորմութեամբն սկսայ և աւգնականութեամբ նորին աւարտեցի ըզփափագելի և զտենչալի զգիրս զայս Քարոզաց, արարեալ երիցս երանեալ մեծ հոնորին Գրիգորի բարունապետին . . . Զորես եղկելիս, թափուրս յամենայն բարեգործութեանց, ծոյլս և տարտաւս յամենայնի, Գրիգոր բանի սպասաւորս . . . գրեցի զսա, մանաւանդ յորդորմամբ և նպաստաւորութեամբ բազմերախտ և գորովագութ հօրս իմոյ հոգեւորի ուսուցչի տէր Սարգիս բան սիրողի և քաջ երաժշտացեալի, զոր Տէր Յիսուս գրեցէ զսա՝ իւրաւաքն հանդերձ ի գիրն կենաց անջնջելի . . . Արդ. գրեցաւ սա ի սուրբ մենաստանիս, որ յորջորջեալ կոչի Կաթողի . . . ի թվականութեան հայկազեան տումարիս յարեթական տոմի ԸԾ. երորդի Կ. և Ն. յաւելորդի (1416), ի դառն և յանբարի ժամանակի, ի վերջ եկեալ անցաւորիս։ Նաև առ մեզ կատարի բանն տէրունի, թէ՛ Յաւուրն յայնսիկ յարիցէ ազգ յազգի վերայ և եղիցին սրածութիւնք և մահք տարածամք, զոր և միոյն ականատես եղաք և միւսոյն ականջալուր։ Քանզի առ մեզ եղեալ մահ սաստիկ յեկեղեաց դաւառիս, զոր ով կարացէ ընդ գրով արկանել զաղէտս տարակուսանացս։ Այլն գնացեալ անօրէն բռնաւորն Սարա-Ստուֆիկոչեցեալ, վառեալ չարութեամբ, և մտեալ ի Տուն վրաց, և առեալ զքաղաքն Յաղիժիս, և զամենեւեան, առհասարակ, զարսն ի սուրն սուսերի մաշեալ, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեալ. և այլ այսպիսի յուրմս զոյ տեսանելի հասեալ ժամուսն։

Ահա այս դառն ժամանակում ապրել է «քաջ երաժշտացեալ» Սարգիսը։ Նրա հասարակական արժէքն ու դեղարուեստական կերպարն արժէքաւորում է նրանով, որ նա Կաթողի վանքում կրթում և դաստիարակում է իր ժամանակի երաժշտական ձիրքով օժտուած նոր սերունդը և նրա սրտում միշտ վառ է պահում երաժշտական արուեստի սէրը։

Գրիգոր գրչի ձեռքով մեզանից 540 տարի առաջ գրուած յիշատակարանի տողերն ընդգծում են մի այլ հանգամանք։ Արուեստագէտ Սարգիսն իր դարաշրջանում փայլել է իր երաժշտական խոր հմտութեամբ և հռչակուել է որպէս «քաջ երաժշտացեալ», իսկ իր «գորովագութ» բնաւորութեամբ սիրուել և յարգուել է թէ՛ իր աշակերտներին, թէ՛ Կաթողի վանքի միաբաններին և թէ՛ ժամանակի արուեստասէր ժողովրդին։

28.

ԵՐԱԺԵՏԱՊԵՏ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ

Երեանի պետական Մատենադարանի ձեռագրատանը մեր անդին պապերից աւանդ մնացած բազմաթիւ թանկագին ձեռագրերի շարքում դուրգուրանքով պահւում է նաև 1423 թուականին գրուած մի «Շտարակնոց», որը պատկանում է Յովհաննէս Եպիսկոպոս անեցու գրչին։ Զեռագիրն արժէքաւոր է ո՛չ միայն երաժշտական արուեստի տեսակէտից, այլև նրանով, որ յիշատակարանում արձանագրուած է 15րդ դարում ապրող և հայ երաժշտութեան պատմութեան դեռ անյայտ մի վաստակաւոր երաժշտացեալի և ուսուցչի անունը։ Դա արուեստագէտ Յովհաննէսն է, որի կենսագրութեան համար, զժբախտաբար, փաստական տեղեկութիւններ չկան, իսկ ձեռագրի յիշատակարանում ընդգծուած են հետեւեալ տողերը. «Գրեցաւ եղանակաւոր տառս ի թուարեութեան հայոց ՊՋԲ (872 + 551 = 1423), ձեռամբ ախմար և փցուն գրչի Յով(աննէս) Եպիսկոպոսի Անոյ, ի խնդրոյ հոգելից և շնորհաց աթաբանի՝ աշակերտի քաջ բարունոյ Ղազարու և ձըգնազգեաց հարազատի իւրոյ Յովաննու երաժշտացեալի»։

Այս տողերն էլ նշում են, որ արուեստագէտ Յովհաննէսը միջնադարի հայ երաժշտական արուեստի վաստակաւոր մշակներից մէկն է, որ ապրել և գործել է 15րդ դարի առաջին շրջանում։ Իր դարաշրջա-

նում նա յայտնի է զարձեղ իր երաժշտական լուրջ կրթութեամբ և հոգեկուհի է որպէս երաժշտապետ։ Իր հասարակական գործունէութեան ընթացքում նա ամբողջապէս նուիրուել է հայ երաժշտական արուեստի զարգացմանը, միաժամանակ նոր սերնդի երաժշտական դաստիարակութիւն է տուել և նրանց սրտերում վառ է պահել հոգեւոր և աշխարհիկ երաժշտութեան սէրը։ Ահա թէ ինչու նա արժանի է ուշադրութեան և գնահատութեան։

Նշենք և այն, որ ձեռագրի «Ծարակնոցը» ստեղծածանշ զարդուք և զանազան զուեովք» ծաղկել է 15րդ դարի մանրանկարիչ Յովհաննէս քահանան։ Ահա իր տողերը. «Որ և ես ըստ կարի տկարութեան խմոյ յուսով անմահին և սիրով հոգւոյն սրբոյ ծաղկեցի զսա ստեղծածանշ զարդուք և զանազան զուեովք, ի յիշատակ հոգւոյ խմոյ ծնաւդաց խմոց Վարդանայ և Խոնձի . . . »։

29.

ԵՐԱԺՇՏ ՍԱՐԿԱՆԱԿ

Միջնադարի հայ երաժշտապետների պայծառ կերպարները գծելու համար ձեռագրերի յիշատակարանները թանկագին աղբյուրներ են։ Այդ տեսակետից մի արժէքաւոր աւանդ է 15րդ դարի վաստակաւոր գրիչ՝ Թումայ Կաֆայեցու^(*) 1422 թուականին, Տաթևի պատմական վանքում, ընդօրինակած մի ձեռագրի յիշատակարանը, ուր ցոլանում է հայ երաժշտութեան դեռ անձանթ երաժշտապետ Սարկաւագի զեմանկարը։ Նա մէկն է 15րդ դարի այն վաստակաւոր երաժշտապետներից, որ Տաթևի վանքում պաշտօնավարել է որպէս «վարժապետ և ուսուցիչ» և, որ կարեւորն է, փայլել է որպէս «անհաս երաժիշտ և քաղցրաձայն փիլիսոփայ»։ Այդ գեղեցիկ բարեմասնութիւններով էլ նա սիրուել է իր ժամանակի ո՛չ միայն ուսանողներից, այլև ժողովրդից և հոգեկուհի է մեծ պարոն» տիտղոսով։

Տաղանդաւոր երաժիշտի լաւագոյն աշակերաններից մէկն է վաստակաւոր զրիչ

Թումայ Կաֆայեցին, որ 1422 թուին ընդօրինակած մի ձեռագրի յիշատակարանում իր ուսուցչի մասին արձանագրել է թանկագին տողեր։ Բացէք տաղանդաւոր բանասէր, հնախօս, պատմագէտ և բանաստեղծ Հ. Ղեոնդ Ալիշանի «Սիսական»ը (էջ 241) և այնտեղ պիտի կարդաք հետեւեալ բնորոշ տողերը. «Վարժապետս և զուեւցիչն, զանհաս երաժիշտն և զքաղցրաձայն փիլիսոփայն, զմեծ պարոն Սարկաւագն, զուսուցիչն մանկանց նոր Սիւնիս»։

Նշենք և այն, որ Հ. Ղեոնդ Ալիշանի իր «Սիսական»ում արձանագրել է, թէ Թումայ Կաֆայեցու ձեռագրի յիշատակարանի Սարկաւագ երաժշտապետը Գրիգոր Տաթևացու յաջորդ Մխիթար Տաթևացին է։ Այս տեսակէտը, սակայն, կարօտ է ստուգութեան։ Բայց էականն այդ չէ, այլ երաժիշտ Սարկաւագի կերպարը։ Անժխտելի է, որ վաստակաւոր «անհաս» երաժիշտը, իր երաժշտական լուրջ պատրաստութեամբ զբաւել է իր ժամանակի ժողովրդի ուշադրութիւնն ու համակրանքը, իսկ Տաթևի հոգեկաւոր վանքում փայլել է, որպէս լաւագոյն մանկավարժ։ Պատմական մենաստանում էլ նա դաստիարակել է երաժշտական ձիրքով օժտուած պատանիներին ու երիտասարդներին և նրանց հոգիներում վառ է պահել երաժշտական արուեստի սէրը։ Անժխտելի է և այն, որ Սարկաւագի գեղարուեստական և մանկավարժական բեղմնաւոր գործունէութիւնը կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել հայ երաժշտական արուեստի զարգացման խնդրում^(*)։

(Վերջ՝ 14)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(*) Միջնադարեան հայ կոմպոզիտորների նիւթերը խմբագրելիս կարգացել ենք Երեւանի պետ. թանգարանի պատմա-գրական բաժնի (ուր 1925-1927 թ. պաշտօնավարել ենք որպէս գիտական հսկիչ) և էջմիածնի թանգարանի ձեռագրերի յիշատակարանները։ Նոյնպէս ուսումնասիրել ենք Մ. Տէր-Մովսիսեանի կազմած հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, Հ. Ղեոնդ Ալիշանի արժէքաւոր երկերի յիշատակարանները, Նոր-Ջուղայի «Ամենափրկիչ» վանքի Մատենադարանի ձեռագրերի յիշատակարանները։ Օգտագործել ենք նաև Յակոբոս Տաշեանի «Յուշակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի վիճենա» (1895 թ.), Գարեգին Կաթողիկոսի «Ձեռագրաց յիշատակարանքը», Լ. Ս. Խաչիկեանի «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարանները» և ուրիշներ։ Բացի այս աղբյուրներից, թերթի ենք «Հանդէս Ամսօրեայի», «Բաղմամէտի» և «Նորակաթի» (էջմիածին) ամսագրի և այլ հանդէսների էջերը։

(*) Թումայ (Թովմայ) Կաֆայեցին Տաթևում 1421 թուին օրինակել է Գրիգոր Տաթևացու «Փարզգիրքը», 1422 թուին՝ «Ոսկեփորիկը», իսկ 1424 և 1425 թուականներին՝ երկաթագիր և ծաղկագիր տառերով զարդարել է կարապետ զրչի գրած ձեռագիրը։